

O‘ZBEKISTON NOMODDIY MADANIY MEROSINI TO‘PLASH USULLARI

D.U.Xamidova

Kamoliddin Bexzod nomidagi Milliy
rassomlik va dizayn instituti izlanuvchisi
Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi
Dilfuza.xamidova@list.ru

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida nomoddiy madaniy merosni (NMM) to'ldirishning zamonaviy yondashuvlari va usullari ko'rib chiqiladi. Ilmiy muassasalar, madaniy tashkilotlar va mahalliy jamoalarning milliy madaniy meros elementlarini aniqlash, hujjatlashtirish, saqlash va uzatish jarayonidagi faoliyati tahlil qilinadi. Raqamlashtirish, ta'lim dasturlari va xalqaro hamkorlikning milliy madaniy meros obyektlari milliy reyestrini shakllantirishdagi roli alohida e'tiborga olinadi. Asosiy muammolar aniqlanadi va global madaniy jarayonlar kontekstida ushbu faoliyatni takomillashtirish yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: nomoddiy madaniy meros, O'zbekiston, to'ldirish, raqamlashtirish, an'analar, reyestr, folklor, madaniy siyosat.

Аннотация: В статье рассматриваются современные подходы и методы комплектования нематериального культурного наследия (НКН) в Республике Узбекистан. Анализируется деятельность научных учреждений, культурных организаций и местных сообществ в процессе выявления, документирования, сохранения и передачи элементов национального культурного наследия. Отдельное внимание уделяется роли цифровизации, образовательных программ и международного сотрудничества в формировании национального реестра объектов национального культурного наследия. Выявлены основные проблемы и предложены направления совершенствования данной деятельности в контексте глобальных культурных процессов.

Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, Узбекистан, комплектование, цифровизация, традиции, реестр, фольклор, культурная политика.

Abstract: This article examines contemporary approaches and methods for the inventorying of intangible cultural heritage (ICH) in the Republic of Uzbekistan. It analyzes the activities of scientific institutions, cultural organizations, and local communities in identifying, documenting, preserving, and transmitting elements of national cultural heritage. Special attention is paid to the role of digitalization, educational programs, and international cooperation in forming a national registry of ICH. Key challenges are identified, and directions for improving this activity are proposed within the context of global cultural processes.

Keywords: intangible cultural heritage, Uzbekistan, inventorying, digitalization, traditions, registry, folklore, cultural policy.

Kirish.

Dunyoning rivojlangan davlatlarida nomoddiy madaniy meros namunalarini aniqlash, muhofaza qilish va targ'iboti uchun ilmiy jihatdan o'rganish hamda noyob tarixiy turizm

hududlarini tashkil qilish, kengaytirish yuzasidan keng tadqiqotlar olib borilmoqda. Endilikda nomoddiy merosni asrashga doir muammolarni yechishga qaratilgan nazariy ishlanmalarga fanlararo tadqiqotlar asosida yondashish, muhim masalalarni ilmiy jihatdan hal qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Nomoddiy madaniy meros (NMM) xalqning ma'naviy madaniyatining noyob qatlamini tashkil etadi, milliy o'ziga xoslikni shakllantiradi va madaniy qadriyatlarining uzluksizligini ta'minlaydi. O'zbekistonda, ko'plab etnomadaniy an'analar jamlangan joyda, milliy madaniy merosni saqlash va rivojlantirish davlat madaniyat siyosatining muhim elementidir. Milliy madaniy merosni to'plash masalasi — ya'ni uning tizimli aniqlanishi, hujjatlashtirilishi va milliy hamda xalqaro reyestrlariga kiritilishi — ilmiy tushunish va fanlararo yondashuvni talab qiladi.

Nazariy-metodologik asos. Tadqiqotning asosini YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiyasi (2003 y.) hamda O'zbekiston Respublikasining madaniyat va ilmiy-tadqiqot faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etadi. Milliy madaniy merosni to'plash jarayonida qo'llaniladigan usullar jumlasiga dala etnografik tadqiqotlari, arxiv ishlari, audio va video yozuvlar, intervyular, shuningdek, qiyosiy-tarixiy va madaniyatshunoslik tahlili kiradi.

Milliy madaniy merosni to'plashning asosiy yo'nalishlari Dala tadqiqotlari, ilmiy va ta'lim muassasalari faoliyati, milliy madaniy merosning milliy reyestri, ustozlik instituti, raqamlashtirish, xalqaro integratsiya hisoblanadi.

Dala tadqiqotlari – bu an'analar egalari yashaydigan joylarda (ayniqsa, qishloq joylarida) to'g'ridan-to'g'ri ma'lumotlar yig'ish bo'lib, madaniy hodisalarning asl shakllarini saqlashga imkon beradi. O'zbekistonda ekspeditsiyalar ilmiy institutlar va Madaniyat vazirligi ko'magida amalga oshiriladi.

Ilmiy va ta'lim muassasalarining ishi: milliy madaniy merosni o'rganish va saqlash sohasidagi asosiy tashkilotlar quyidagilardir:

- O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti;
- Xalq ijodiyoti va madaniy meros markazi;
- Hududiy universitetlar va san'at kollejlari.

Ularning faoliyati to'plangan materiallarni tizimlashtirish, ilmiy tavsiflash, folklor va etnografik to'plamlarni nashr etishga qaratilgan.

Milliy madaniy merosning milliy reyestri: 2008-yildan buyon O'zbekistonda 100 dan ortiq elementni o'z ichiga olgan rasmiy nomoddiy madaniy meros obektlarining milliy ro'yxati mavjud. Yangi obektlarni tanlash va kiritish ekspert baholari asosida, noyoblik, avtentiklik va ijtimoiy ahamiyat mezonlari hisobga olingan holda amalga oshiriladi.

Murabbiylik instituti: bilimlar "usta-shogird" tamoyili asosida uzatiladi. Davlat xalq hunarmandchiligi ustalari tomonidan grant dasturlari, sertifikatlashtirish, festivallar va yarmarkalar o'tkazish orqali qo'llab-quvvatlanadi.

Raqamlashtirish: zamonaviy texnologiyalar multimedia ma'lumotlar bazalarini yaratish imkonini beradi. Milliy madaniy meros obyektlarini raqamlashtirish ularning uzoq muddatli saqlanishini ta'minlaydi va keng foydalanuvchilar doirasi uchun qulaylashtiradi. Milliy platformalar audio va video materiallar, interaktiv xaritalar va ta'lim resurslarini nashr etadi.

Xalqaro integratsiya: O'zbekiston YUNESKOning xalqaro loyihalarida faol ishtirok etadi. Shashmaqom, ikat, Buxoro ziyoratgohlari kabi obektlar allaqachon Insoniyat nomoddiy merosi durdonalari ro'yxatiga kiritilgan. Bu milliy madaniyatning xalqaro tan olinishi va qo'llab-quvvatlanishiga yordam beradi.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib, quyidagi muammolar va rivojlanish istiqbollari aniqlandi.

Muammolar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- Madaniy meros bo'yicha mutaxassislarning yetarli tayyorgarligi yo'qligi;
- Hududiy loyihalarni moliyalashtirishning cheklanganligi;
- Ilmiy nazoratsiz an'analarning tijoratlashtirilishi;
- Mahalliy hamjamiyatlarning qaror qabul qilish jarayoniga sust integratsiyasi.

Rivojlanish istiqbollari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Milliy madaniy meros sohasida Milliy strategiyani ishlab chiqish;
- Xalqaro hamkorlikni kengaytirish;
- Hududiy darajada raqamli platformalarni joriy etish;
- Madaniyat siyosati va meros sohasida ta'lim darajasini oshirish.

To'plash jarayoni tugagach, ularni albatta komplektlash zarur. Muzey fondlarini komplektlash muzey kolleksiyasini shakllantirish va to'ldirish uchun muzey ahamiyatiga ega bo'lgan obyektlarni aniqlash va yig'ishning maqsadli, tizimli jarayonidir. Fondlarni komplektlashni - muzeyning jamiyat va tabiatda sodir bo'layotgan jarayonlar va hodisalarni hujjatlashtirishning ijtimoiy funksiyasini amalga oshirish usuli sifatida ham ko'rib chiqilishi mumkin.

Fondlarni komplektlash muzey ishining zamonaviy nazariyasi va amaliyotining eng qiyin va kam rivojlangan muammolaridan biridir.

"Muzey fondlarini komplektlash" iborasi muzeyshunoslikda 1940 yillarning oxirida paydo bo'lgan va deyarli o'ttiz yil davomida "to'plash ishlari" atamasi bilan nomlangan. Faqat 1970 yillarda kolleksiya asta-sekin ilmiy komplektlash bilan almashtirila boshlandi. Ammo bu muammolarni kamaytirmadi. Shuning uchun komplektlashni tashkil etish va o'tkazish bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqish, mavjud muammolarni o'rganishdan boshlanishi kerakligi ta'kidlandi.

Muzey fondlarini komplektlashning ilmiy konsepsiyasi muzeyning ixtisosligiga va uning muzey tarmog'idagi o'rniga muvofiq sotib olishning vazifalari, yo'nalishlari, shakllari va usullarini umumlashtirilgan tizimli tushunishni o'z ichiga oladi. U muzeyning maqsad va vazifalarini, shuningdek, sotib olish hujjatlarida qayd etilgan ma'lumotlar doirasi va miqdorini hisobga olgan holda kolleksiyalar uchun materiallarni tanlash mezonlarini belgilaydi.

Moddiy va ma'naviy merosni saqlashda bugungi kundagi muzeylarning o'rne beqiyos bo'lib, ular o'zining bugungi faoliyati bilan avvalgi muzeylardan tubdan farq qiladi. Zamonaviy muzeylar madaniy merosni yangi qirralarini ochar ekan, millatlararo do'stlik va bag'rikenglik prinsipiga alohida e'tibor bermog'i lozim. Chunki bu say-harakatlar etnomadaniy kelishmovchiliklarni oldini olish va boshqa xalqlar madaniyatiga nisbatan hurmat hislarini uyg'otishda muhim ahamiyatga ega. Tarixiy madaniy merosni saqlash, uni avlodlarga yetkazishda, shuningdek, milliy istiqloq g'oyalarini qaror toptirish hamda yoshlarimizni vatanparvarlik, tarixiy-madaniy qadriyatlarimizga hurmat bilan qarash ruhida tarbiyalashda muzeylarning o'rnini alohida e'tirof etish joiz.

Umuman olganda, muzeylarda nomoddiy madaniy merosni komplektlash nafaqat individual urf-odatlar va amaliyotlarni saqlash, balki madaniy o'ziga xoslikni saqlash va targ'ib qilishga qaratilgan madaniy siyosatning muhim qismidir. Nomoddiy madaniy meros bilan ishlash jarayonida har bir millatning etnik, tarixiy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati moslashuvchan va inklyuziv muzey amaliyotini yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Nomoddiy meros bilan ishlashning yangi texnologiyalari va usullarini ishlab chiqish muzeylar uchun yangi uflarni ochib beradi, ularni madaniy almashinuv va noyob an'analarni saqlashning muhim markazlariga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda moddiy bo‘lmagan madaniy merosni to‘plash jarayoni faol rivojlanish bosqichida turibdi. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, ilmiy tadqiqotlar, raqamlashtirish va xalqaro tashabbuslar ushbu yo‘nalishda tizimli va barqaror ishlash uchun sharoit yaratmoqda. Mamlakatning boy ma‘naviy merosini kelajak avlodlar uchun saqlab qolish maqsadida ilm-fan, madaniyat va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashni davom ettirish muhimdir.

Foydalangan adabiyot ro‘yxati:

1. Конвенция ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (2003 г.).
2. Закон Республики Узбекистан «О культуре» № ЗРУ-631 от 03.12.2020 г.
3. Нематериальное культурное наследие Узбекистана: опыт и перспективы. - Ташкент: «San’at», 2021.
4. Абдураимов Р.Ф. Традиционная культура народов Узбекистана. - Ташкент: Фан, 2019.
5. Юлдашев Б.Б. Сохранение нематериального наследия в условиях глобализации // Вестник культурологии. - 2022. - № 2(14). — С. 45–53.
6. Бекназарова Г.М. Методы этнографического полевого исследования. - Самарканд: Нур, 2018.
7. UNESCO Intangible Cultural Heritage Lists. URL: <https://ich.unesco.org/> (дата обращения: 20.07.2025).
8. Makhmudov S. Digitalization of Folk Heritage in Uzbekistan // Central Asian Journal of Cultural Studies. — 2024. — Vol. 5, № 1. — P. 67–74.
9. Исмаилова Ж.Х., Мухамедова М.С. Замоновий жаҳон музейшунослик. Ўқув қўлланма. – Тошкент: 2013. – 305 б.
10. Решетников Н.И. Музей и комплектование его собрания: Учебное пособие – М., 2005. – С.82.